

K vývoji třídně sociální struktury kapitalistického Československa

Tricáté výročí budování socialismu v naší zemi klade společenské vědě úkol hluboké marxisticko-leninské analýzy zákonitostí a rozsáhlé historické zkušenosti, kterou získal pracující lid při revoluční tvorbě svých spravedlivých dějin. Nutí nás však i k zamýšlení nad předchozím obdobím, obdobím složitých a ostrých třídních zápasů v podmínkách kapitalistické společnosti, tzv. prvé československé republiky. Nejde přitom o náhodnou asociaci, ale o historický princip, který podmiňuje vědecký rozbor, vede jej k pravdě, k odhalení dějinného smyslu.

Naším cílem je přispět k analýze třídně sociální struktury kapitalistického Československa, onoho společensko-historického základu procesů, které našly své vyvrcholení v květnu 1945 a únoru 1948. Nejde v žádném případě o snadný úkol: vždyť z hlediska sociální statistiky máme k dispozici empirické údaje nepostihující třídní podstatu společenského uspořádání, mijející bez pozornosti mnohé rozhodující momenty sociálních procesů daného historického údobí. Marxistická sociologická rekonstrukce třídně sociální historie kapitalistického Československa však má přes tyto negativní aspekty informačních zdrojů spolehlivé vodítko, umožňující vědecký výklad společenského vývoje této dějinné přehry socializmu, i nástroj pravdivé reinterpretační existujících dat. Jsou jimi dokumenty našeho revolučního dělnického hnutí, jeho komunistické strany.

Rozbor historie třídně sociální struktury kapitalistického Československa, charakteristika jejích jednotlivých etap má mnohem širší význam. Je předpokladem hlubokého pochopení třídně sociálních procesů a strukturálních vazeb, které jsou mnohdy velmi cenným svědectvím a prostředkem sociologického objasnění jevů časově mnohem mladších. Zároveň však slouží jako velmi hmatatelný a pronikavý argument

kvalitativních proměn, kterých dosáhla naše společnost díky socialismu, jehož uskutečňování v ní našlo své neotřesitelné, dějinně určující místo.

Úvodem ještě krátkou poznámku: zvolené téma bylo zpracováno v mnoha cenných pracích z dějin dělnického hnutí a národního hospodářství. Není naším záměrem nahrazovat ani doplňovat vlastní historickou práci, která jistě dosud není ukončena, ale pouze v tomto směru přispět ke kolektivnímu úsilí společenské vědy některými sociologickými závěry. Proto také naše analýza si v žádném ohledu nečiní nároky na úplnost, ale je spíše výběrem podstatných třídně sociálních charakteristik sledovaného dějinného údobí.

1. Třídně sociální východiska předmnichovské republiky

Pro vznik státně samostatné československé společnosti je charakteristické spojení dvou výrazně odlišných sociálních útvarů, tj. průmyslově vyspělých českých zemí a agrárního Slovenska. V roce 1921 příslušelo k zemědělství v českých zemích 32 % a na Slovensku 67 % populace, přičemž poměr obyvatelstva příslušného k průmyslu a stavebnictví činil 40 : 19 %. Rozdílnost průmyslově vyspělosti byla i závažným faktorem jejich třídně sociální odlišnosti, zachycené v hrubých rysech v tabulce 1.

Sloučení vývojově odlišných sociálně ekonomických celků v jediný společenský útvar bylo provázáno proměnou celého kontextu vnějších hospodářsko-politických vztahů. Vyjmutí českých zemí ze západní a Slovenska z východní části rakousko-uherské monarchie a jejich kompozice v jediný společensko-politický útvar tedy vytvořilo nejen vnitřní, ale i vnější sociálně ekonomické tenze, které měly výrazný vliv na třídně sociální strukturu nově vzniklé společnosti, její utváření i reprodukci.

Tabulka 1. Třídní skladba ekonomicky aktivních a populace celkem v roce 1921 (v %)

Sociální skupina	Ekonomicky aktivní			Populace celkem		
	České země	Slovensko	Česko-slovensko	České země	Slovensko	Česko-slovensko
Buržoazie	3,1	2,7	3,0	4,5	4,0	4,4
Maloburžoazie	9,2	7,3	8,8	13,5	10,7	12,8
Drobní a střední rolníci	13,1	28,9	16,1	20,5	38,3	24,6
Inteligence	8,6	6,9	8,1	7,7	4,4	6,9
Průmysloví a stavební dělníci	41,2	17,7	36,8	34,3	12,0	28,7
Zemědělský proletariát	16,5	29,3	18,9	11,7	21,3	14,1
Ostatní manuální pracovníci	8,3	8,2	8,3	7,8	9,3	8,5
Celkem	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Pramen [16].

Svůj nesporný třídně sociální význam měla v předmnichovské republice národnostní otázka. Nejsilnějšími menšinami byly německá v českých zemích (více než pětina všeho obyvatelstva) a maďarská na Slovensku (téměř pět procent populace). Třídně sociální složení německé menšiny bylo velmi podobné charakteristikám českého národa: německá národnostní menšina měla procentuálně vyšší podíl průmyslového proletariátu (zhruba o 2 %) a nižší podíl buržoazie, maloburžoazie a inteligence (souhrnně rovněž o 2 %). Maďarská národnostní menšina byla podobná v třídně sociálních charakteristikách slovenskému národu: přibližně čtyřprocentní rozdíl se týkal podílů úřednických profesí (ve prospěch Slováků) a manuálních profesí (ve prospěch Maďarů).

Výrazným třídně sociálním dědictvím z minulosti, podmiňujícím další společenský vývoj předmnichovské republiky, byl protiklad třídně sociální struktury českých zemí a Slovenska (Podkarpatské Rusi, kde byly poměry ještě kontrastnější), kombinovaný složitou národnostní situací a změněnou soustavou vnějších sociálně ekonomických vztahů.

Uvedená data se vesměs týkala jednadvacátého roku. Často kladenou otázkou je problém kontinuity a diskontinuity třídně sociální struktury nově vzniklé československé společnosti s rakousko-uherskou třídně sociální minulostí. Nejde jistě o snadný problém. V jevové podobě je silným nositelem diskontinuity především česká buržoazie, která dovršuje své ekono-

mické postavení v prvních letech Československa nostrifikací podniků a repatriací cenných papírů. O jakou diskontinuitu jde? O diskontinuitu nepřekračující kapitalistické výrobní vztahy, o diskontinuitu pouze v osobách a subjektech rozsáhlého vlastnictví. Ve své společensko-ekonomické podstatě jde o hlubokou kontinuitu kapitalistického třídního panství, vykořisťovatelských výrobních vztahů. Nacionální diskontinuita a kontinuita vykořisťování jsou dvojicí jevových a podstatných třídotvorných rysů nově vznikající a rozvíjející se české buržoazie.

Naproti tomu — zejména v českých zemích — jsou právě vykořisťované třídy a sociální skupiny jevově bezprostředními výrobními nositeli společensko-ekonomické kontinuity, jsou těmi, kteří pracují ve stejných dolech, továrnách, na týchž polích, jejichž život se na prvý pohled ekonomicky ani sociálně nemění. Avšak tato kontinuita je pouhým jevovým pokračováním. Zejména dělnická třída a ostatní vykořisťované společenské vrstvy jsou objektivními nositeli rozsáhlých snah o radikální společenskou diskontinuitu, o revoluční změnu výrobních vztahů a antagonistických třídních poměrů. Kontinuita sociálního útlatku a revoluční snaha o diskontinuitu společenského uspořádání, to je třídotvorný rys dělníků a ostatních vykořisťovaných skupin daného historického období.

Nejmarkantnější důkaz podává sama historická praxe prvních let nově vzniklého Československa, třídní boje devatenáctého a dvacátého roku, zápas o socializaci v no-

vé společnosti. Dílčí úspěchy dělnické třídy, zejména pokud jde o oblast sociální politiky, neohrozily podstatu kapitalistického výrobního způsobu. Naopak, díky zradě pravicových představitelů sociální demokracie a národních socialistů utrpěla dělnická třída porážku, která rozhodla o zachování buržoazního třídního panství.

Na Slovensku, v podmínkách podstatně nižší třídně revoluční vyspělosti společnosti, upevňuje svou pozici silně klerikalizovaná slovenská buržoazie, podstatně méně úspěšná z hlediska nabytého majetku než její český třídní spojenec.

Třídní vítězství buržoazie, jakási nová „kapitalistická nostrifikace“ třídně sociální struktury celé společnosti, „repatriace vykořisťování“ z minulosti, to jsou třídně sociální východiska nově vzniklé společnosti, v níž kontinuita kapitalismu zcela naplňuje politickou diskontinuitu nového státního uspořádání.

2. Periodizace vývoje třídně sociální struktury v předmnichovské republice

V určující dějinné scéně ekonomického a politického vývoje se proměňuje i dramatická látka třídně sociálního pohybu. Na základě různorodých dat a informací lze rozlišit tři základní etapy třídně sociálního vývoje předmnichovské republiky:

a) přelom dvacátých let, období *třídních zápasů o charakter třídně sociální struktury společnosti*,

b) dvacátá léta, období *rozvoje kapitalistického charakteru třídně sociální struktury společnosti*.

c) třicátá léta, období *rostoucí krize kapitalistického charakteru třídně sociální struktury společnosti*.

Velmi markantním důkazem charakteru prvního období jsou údaje o stávkovém hnutí, kterých bylo v roce 1919 více než 250 a o rok později již více než 600. Tyto stávky probíhaly na téměř pěti tisících závodech. Uvedené fakty jsou svědectvím revoluční vyspělosti dělnické třídy. S těmito údaji však ostře kontrastuje politika pravicových představitelů sociální demokracie a národně socialistické strany, kteří vydatně přispěli ke snaze buržoazie likvidovat vyhlášený socializační program, který byl pro ni jenom dočasným, taktic-

kým manévrem. Porážka dělnické třídy v třídních zápasech konce dvacátého roku však přesto přinesla novou dějinnou zkušenost a stala se základní třídně sociální příčinou vzniku nové politické síly proletariátu, komunistické strany.

Důvody porážky jsou jistě mnohostranné a buržoazie aktivizovala v té době všechny své prostředky, aby potlačila revoluční vědomí a odhodlání vykořisťovaných vrstev, inspirovaných Velkou říjnovou socialistickou revolucí. Buržoazii se podařilo izolovat především dělnickou třídu, zemědělský proletariát a drobné rolnictvo rovněž díky zemědělské politice pravicového vedení sociální demokracie, které se rozhodně — bez ohledu právě na společensko-politické souvislosti a významy připravované pozemkové reformy — stavělo proti dekoncentraci vlastnické půdy, čímž politicky separovalo agrárníckou politikou silně ovlivněné vesnické obyvatelstvo od zájmů a činů dělnické třídy.

Toto záměrné a násilné, politické a ideologické, vnitřní i vzájemné rozlomení vykořisťovaných tříd a sociálních skupin charakterizuje třídně sociální základ porážky proletariátu. Naopak buržoazie v tomto období přes různost svých cílů a zájmů postupuje v zásadních třídních otázkách jednotně. Kontrast třídní jednoty buržoazie a jejích spojenců s třídní nejednotou vykořisťovaných charakterizuje danou vývojovou etapu.

Přes stále krizové chvění jsou dvacátá léta a zejména pak střed jejich druhé poloviny obdobím ekonomické konjunktury a z hlediska vývoje třídně sociální struktury pak posilováním a rozvojem jejích kapitalistických rysů. Kterých zdrojů třídně sociální strukturace vládnoucí vykořisťovatelské vrstvy užívají? Předně jde o využití pozemkové reformy k dokončení buržoazní revoluce v zemědělství, neboť její realizace vedla k nepatrným změnám v rozložení zemědělských závodů a půdy. Na jedné straně ubývá nejmenších hospodářství do 2 ha (v období 1921–1930 klesl jejich podíl ze 48,5 % na 44,2 %), na druhé straně se zvyšuje zastoupení velkých hospodářství a statků (podíl závodů nad 50 ha stoupl z 0,8 na 1 %). Protiklad velkostatku a malorolníka je posílen vytvořením vrstvy „zbytkových“ statkářů, rekrutujících se

zčásti z politické reprezentace nového státu a připojujících se ke statkářům a pozemkovým vlastníkům nového, již vyhraněně kapitalistického typu. Výsledkem pozemkové reformy tak je silnější prosazení kapitalistických vztahů v zemědělství a zároveň posílení ekonomické moci české buržoazie, nastupující na místa rakouských a maďarských latifundistů. Spolu s prosazením kapitalistického charakteru vesnice se v tomto období daří buržoazii dále prohlubovat svou ekonomickou moc: dochází k další koncentraci kapitálu, vytváření mocné finanční oligarchie, ovlivňující stále účinněji řízení státu.

Další podstatný moment narůstání kapitalistického charakteru třídně sociální struktury předmnichovské republiky představuje prohlubování rozdílů mezi českými zeměmi a Slovenskem. Díky poválečné krizi a novému společensko-ekonomickému kontextu, do něhož se dostává slovenská společnost, dochází k její deindustrializaci, zejména pokud jde o těžký průmysl. V prvním období dvacátých let jsou rušeny například krompašské železárny, zvolenské válcovny plechu apod. Tím dochází k oslabení jádra dělnické třídy ve slovenské společnosti, a tedy i oslabení její revolučnosti a organizovanosti jako celku. Navíc typickým momentem hospodářsky a sociálně třídně slabě rozvinuté slovenské společnosti (ale i podobných českých oblastí, zejména pak agrárního jihu) je vysoký stupeň emigrace: během předmnichovské republiky se vystěhovalo téměř 400 000 lidí.

Třídní jednota buržoazie trvá a slaví své úspěchy. Stejně tak na druhé straně přetrvává nejednota vykořisťovaných tříd a sociálních skupin, které se buržoazie snaží klamat celou plejádou ideologických směrů programů a doktrín, které mají ideově a politicky podpořit konjunkturní hospodářské momenty ve vývoji daného období.

V této fázi historie prožívá své hluboké krizové období i komunistická strana, díky zásadním chybám svého tehdejšího vedení. Avšak právě v této době se aktivizují zdravé, marxisticko-leninské síly uvnitř strany. V roce 1928 uveřejňuje Klement Gottwald svou pronikavou marxisticko-leninskou analýzu třídně sociální situace té do-

by, v níž hodnotí hlavní směry přesunů třídních sil [5 : 58–59].

„1. Uvnitř tábora české buržoazie – vzrůstající vliv monopolistického, finančního kapitálu, zatlačování liberální buržoazie. Politické důsledky: srůstání kapitalistických organizací se státním aparátem, přechod k nezahalené buržoazní diktatuře, příprava fašismu.

2. Uvnitř tábora maloburžoazního – hospodářský a politický rozklad, postupující proces proletarizace. Politický důsledek: část maloměšťáctva přechází k reformistům, větší část však tvoří bezprostředně sociální základnu fašismu.

3. Na venkově – zesílená diferenciacie a sociální rozklad vesnice. Politický důsledek: kulacký element se přimyká těsněji k agrární straně, ovládané finančním kapitálem, a vleče s sebou i část středních rolníků, proletarizovaných vrstev k fašismu, druhá část proletarizovaného elementu venkova se kloní k průmyslovému dělnictvu, zčásti ke komunistům, zčásti k reformistům.

4. Uvnitř dělnického tábora všeobecný odklon doleva. Je však brzděn současným vzrůstem reformistů, kteří přes svoji pseudoopoziční taktiku fakticky srůstají s buržoazií a státním aparátem, jdou doprava. Následkem všeobecných nedostatků KSČ projevuje se odklon mas doleva pouze částečně přímo ve vzrůstu politického vlivu komunistické strany.

5. Levý odklon mas, který se ukázal při posledních obecných volbách, projevuje se především ve vlně mzdových hnutí, jakož i v řadě politických akcí (např. v hnutí o sociální pojištění, které mělo dočasně velmi průbojný charakter). Poněvadž však strana nebyla s to všech těchto zjevů levého pohybu využít, boje spojovat a vyústit je v mohutnou akci proti dnešnímu režimu, nevyvinul se dosud tento levý pohyb na vyšší politický stupeň.“

Uvádíme poměrně delší pasáž Gottwaldovy analýzy s dvojím cílem: Jednak proto, že je velmi komprimovaným a principiálním sociálně politickým zhodnocením třídního pohybu v daném období, jednak pro její metodologický význam. K. Gottwald zde perfektně dokumentuje poznávací převahu marxisticko-leninského sociologického hodnocení třídně sociální dynamiky,

Tabulka 2. Sektorové rozložení ekonomicky aktivních a populace celkem v roce 1930 (v %)

Sektor	Ekonomicky aktivní			Populace celkem		
	České země	Slovensko	Česko-slovensko	České země	Slovensko	Česko-slovensko
Primární	23,6	54,7	30,7	29,2	62,1	39,1
Sekundární	51,9	25,3	45,9	47,4	20,8	39,4
Terciární	24,5	20,0	23,4	23,4	17,1	21,5

Pramen [17].

kteřá tolik kontrastuje s hojným deskriptivním spekulativismem a pozitivistickým eklekticismem tehdejší naší buržoazní sociologické tradice.

Důležitým charakteristickým rysem společenské dynamiky daného období je ryze kapitalistická reprodukce třídně sociální struktury společnosti. I když data, která máme k dispozici, mají spíše ilustrativní charakter, jsou přesto výmluvná a typická. Tak např. ze studentů brněnských vysokých škol bylo v letech 1921–1923 téměř 46 % buržoazního či maloburžoazního původu, více než 34 % pocházelo z rodin inteligence a jen necelých 9 % bylo z dělnických rodin [8 : 78–79]. Třídní hranice reprodukce třídně sociální struktury, jejich stálé upevňování, to je cíl buržoazie, to je typický rys kapitalistického charakteru třídně sociálního uspořádání. Na druhé straně však díky historické logice vývoje vedou tyto snahy buržoazie k růstu objektivních předpokladů třídně sociální jednoty a vyspělosti vykořisťovaných vrstev. Konec tohoto období ústí nejen v před-

zvěsti hluboké ekonomické krize, ale vyúsťuje i ve vyšší stupeň revolučního uvědomění nejpokrokovějších skupin dělnické třídy, což markantně vyjadřuje vítězství leninské orientace ve vedení KSČ na jejím V. sjezdu v roce 1929.

K jakým třídně sociálním výsledkům vedlo dané období, plyne z dat uvedených v tabulkách 2 a 3.

Tato data zcela zřejmě dokumentují, jak omezených změn v třídně sociální struktuře bylo za dané období dosaženo: třídně sociální protiklad českých zemí a Slovenska se fakticky dále reprodukoval, a to jak z hlediska kvalitativního, tak kvantitativního. Nejenom ekonomicky, ale i z třídně sociálního hlediska ústí vývoj tohoto období do svého krizového stadia.

Třetí etapa třídně sociálního vývoje předmnichovské republiky začíná hlubokou hospodářskou krizí, která vyvolává rozpad třídní jednoty vykořisťujících vrstev a posiluje třídní jednotu vykořisťovaných. Dochází k ostrým třídním srážkám, roste hnutí hospodářských, ale i politických stá-

Tabulka 3. Třídní skladba ekonomicky aktivních a populace celkem v roce 1930 (v %)

Sociální skupina	Ekonomicky aktivní			Populace celkem		
	České země	Slovensko	Česko-slovensko	České země	Slovensko	Česko-slovensko
Buržoazie	4,4	4,0	4,3	5,9	4,3	5,5
Maloburžoazie	6,5	5,6	6,3	8,9	6,0	8,2
Drobní a střední rolníci	12,2	29,8	16,3	17,3	37,5	22,2
Inteligence	9,1	6,6	8,6	8,4	4,8	7,3
Průmysloví a stavební dělníci	41,0	18,1	35,9	34,8	13,2	28,4
Zemědělský proletariát	10,9	24,0	13,8	7,6	18,2	10,7
Ostatní manuální pracovníci	15,9	11,9	14,8	17,1	16,0	17,7
Celkem	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Pramen [17].

Tabulka 4. Úroveň a struktura spotřeby některých sociálně-profesionálních skupin v letech 1931–1932

Sociálně-profesionální skupina	Celkový příjem rodiny	Index	Podíl hlavy rodiny	Výdaje na stravování		Výdaje na bydlení	
				Kč	%	Kč	%
Pomoční dělníci	952	100	61,9	575	60,4	141	14,8
Haviři	1198	126	74,8	679	56,7	190	15,9
Kvalifikovaní dělníci	1288	135	70,6	705	54,7	203	15,8
Zřizenci	1566	164	82,8	743	47,5	278	17,7
Kancelářský pomocný personál	1698	178	83,2	746	43,9	359	21,1
Mistři a přední dělníci	1719	181	78,2	808	47,0	272	15,8
Nižší státní úředníci	2176	229	84,0	868	39,9	443	20,4
Nižší soukromí úředníci	2253	237	81,9	875	38,8	440	19,5
Učitelé	2702	284	82,5	970	35,9	635	23,5
Vyšší soukromí úředníci	3135	329	86,4	1088	34,7	574	18,3
Vyšší státní úředníci	3526	370	89,5	1161	32,9	635	18,0

Pramen [2].

vek, které mají své kulminační body jednak v roce 1932, kdy stávkové hnutí proběhlo na více než 1500 závodech, jednak v letech 1936–37, kdy stávkové hnutí proběhlo na téměř 11 000 závodech. Krize zasahuje do všech oblastí společenského organismu, přivádí k panice a dezorientaci buržoazii, zcela ruší její konjunkturní politická pouta, plodí nezaměstnanost, hlad a bídu, prohlubuje třídně sociální rozpory jednotlivých celků společnosti. Všechny dosud skryté, avšak tím hlubší rozpory minulého období se nyní projevují v nejrozmanitějších podobách. Krize třídně sociální struktury tak prakticky odhaluje labilní vnitřní stavbu třídně sociálního vývoje období minulé konjunktury.

3. Příkrost a prohlubování sociálních nerovností

V dalším textu se zaměříme detailněji na vybrané momenty třídně sociálních diferencí v předmnichovské republice. Pouze v některých oblastech můžeme na reprezentativních údajích dokumentovat, jak se soukromovlastnické vztahy promítaly a reprodukovaly v příkrých sociálních diferencích. Rozdíly začínaly u naprosto nestejných pracovních podmínek (např. pracovní

doba se pohybovala od 6 hodin denně u bankovních úředníků až do 16–18 hodin u zemědělských dělníků) a končily u naprosto nerovných sociálních jistot týkajících se práce, nemocenského a starobního zabezpečení, záruk lidského bydlení apod.

Ani v poměrně nejsnáze podchytilelné oblasti příjmů nemůžeme poskytnout ucelený obraz; lze naznačit jen některé dílčí momenty nerovnosti v této sféře. I statistiky rodinných účtů z let 1931/32, jež pracují s poměrně detailním členěním domácností z hlediska třídní a sociální struktury, postihují pouze určitý výsek sociální struktury, tj. úsek od poměrně lépe situovaných dělníků v českých zemích k vyšším státním úředníkům. V analýze tedy chybí početné vrstvy daleko hůře situovaných dělníků na Slovensku, v zemědělství, domáckých dělníků apod., a přirozeně vlastní reprezentanti buržoazie (viz tabulka 4).¹

Příkrost sociálních diferencí je z těchto dat více než zřejmá. Nesrovnatelně nižší příjmy dělnických rodin byly navíc dosahovány větším zapojením manželek a dospívajících dětí do pracovního procesu (naopak u vyšších úřednických kategorií je toto zapojení nepatrné). I velmi nízká úroveň stravování dělnických rodin tvrdě zatě-

¹ Je vcelku obecným znakem rodinných účtů (pro které je třeba domácnosti získávat), že nezachycují vůbec nejnižší úroveň spotřeby a zčásti ani tu nejvyšší. Výrazným omezením těchto účtů je však i to, že zcela pomíjejí sociální kategorie „samostatných“ – patrně pro metodické obtíže spojené s kalkulací

rozsáhlé naturální spotřeby. Pokud jde o samostatné zemědělce, podle šetření z let 1929/30 byla jejich úroveň spotřeby (4579 Kč na hlavu ročně) mírně pod úrovní dělnických rodin (4648 Kč). Úroveň soukromého, ale i osobního vlastnictví byla ovšem u rolníků daleko vyšší [4].

Tabulka 5. Decilové rozložení ročního příjmu příslušného k daní důchodové v letech 1929 – 1933

Kvantil	Podíl na všech příjmech v %		Průměrný příjem v tis. Kč	
	1929	1933	1929	1933
Nejnižších 10 %	1,0	1,0	2,2	1,9
2	3,6	2,6	7,5	4,8
3	4,4	4,5	9,3	8,1
4	4,4	5,6	9,3	10,1
5	5,6	5,6	11,8	10,1
6	9,6	9,1	20,3	16,5
7	9,6	11,4	20,3	20,7
8	9,6	11,4	20,3	20,7
9	12,9	14,0	27,4	25,3
Nejvyšších 10 %	39,3	34,8	83,0	63,0
Nejvyšší 1 %	14,4	10,4	305,5	187,7
Nejvyšší 0,1 %	5,9	3,3	1 250,0	596,5

Pramen [18].

žovala rodinný rozpočet, jehož ostatní položky musely být velmi omezovány. Přitom ale uvedená data vystihují skutečně jen část sociální reality – například podle úpravy platů státních zaměstnanců (platné od roku 1926) se rozdíl mezi zřizenci a vyššími úředníky-vysokoškoláky pohybovaly od 8 do 16násobku. Určitý souhrnnější pohled na příjmové diference, zahrnující i příjmy buržoazie (která jinak všem sta-

tistikám pojištěných mezd a platů uniká), poskytuje rozložení plátců důchodové daně (viz tabulka 5).²

Daňová politika buržoazního státu jen velmi málo ovlivnila příkroست tohoto příjmového rozložení – vezmeme-li relaci mezi 1. a 10. decilem příjmaných příjmů v roce 1928, pak se zdaněním se zmenšila z 1 : 39 na 1 : 33. Jak se ukazuje, krize zapůsobila i na rozložení tohoto typu příjmů, z toho

Tabulka 6. Charakteristiky bydlení podle sociálních skupin v městech nad 10 000 obyvatel v roce 1930

	Průměrný počet místností	Podíl bytů vybavených			
		koupelnou	WC	elektrinou	vodovodem
České země – byty:					
samostatných	3,0	20,8	32,7	76,7	34,3
úředníků	3,3	45,9	64,8	93,0	61,8
zřizenců	2,2	14,6	30,0	79,3	31,0
dělníků	1,7	3,7	10,7	63,3	13,0
Celkem	2,5	18,9	30,3	75,4	31,3
Slovensko – byty:					
samostatných	3,2	16,2	18,1	55,8	28,1
úředníků	3,5	46,2	51,5	88,3	58,0
zřizenců	2,4	13,2	22,1	61,9	28,6
dělníků	1,8	1,1	6,6	29,3	9,1
Celkem	2,7	16,0	20,3	53,9	27,2

Pramen [15].

² Mimo tuto statistiku zůstává zhruba 50 % výdělečně činných, jejichž příjem nedosahoval 6000 Kč ročně. Celkový obraz příjmové nerovnosti by tedy

byl daleko diferencovanější, nemůžeme jej však v úplnosti rekonstruovat.

však nemůžeme vyvozovat závěry o celkovém zmenšení příjmové disperze: naopak v období 1929–1934 vzrostl podnikatelský zisk na 104 %, příjmy vyšších kategorií úřednictva na 150 %, důchody z nájemného na 227 % a příjmy z úrokového kapitálu na 103 % — naproti tomu mzdy dělníků klesly na 79 % [6 : 127].

V souladu s příjmovou diferenciací se lišily také podmínky bydlení. I zde však můžeme uvést jen část rozdílů spjatých s bydlením, které se týkaly pouze populace z větších měst (tj. poměrně homogennějšího bytového fondu), a to jen v hrubé sociální kategorizaci (viz tabulka 6).³

Pro třídní strukturu kapitalistické společnosti však není charakteristická jen příkrost nerovností v různých oblastech, nýbrž také jejich permanentní reprodukce a v mnohých směrech i prohlubování. Také v Československu docházelo na jedné straně ke zhoršování postavení dělnické třídy, jejíž podíl na národním důchodu trvale klesal [6 : 26], a na druhé straně ke koncentraci kapitálu v rukou úzké vrstvy finanční oligarchie — tato koncentrace mimo jiné zahrnovala i polarizaci mezi velkými vlastníky a maloburžoazií, jejíž řady se zmenšovaly. Významným zdrojem prohloubení sociální diference byla krize třicátých let a s ní spojená nezaměstnanost, přímo či nepřímo zasahující 3–4 milióny lidí [13 : 209].

Nezaměstnanost se stala předmětem řady sociálně zaměřených studií, z nichž si alespoň částečně můžeme vytvořit obraz o jejích důsledcích pro sociální postavení bezprostředně postižených osob. Ukazuje se například, že i u nejlépe zabezpečených dělnických rodin (tj. podporovaných podle gentského systému a majících kromě toho určité naturální zdroje obživy) klesla úroveň spotřeby cca na 75 %.⁴ Nezaměstnanost však výrazně působila na celkové procesy sociální diference, na rozevírání nůžek — ať přímo, tj. vytvořením daleko početnější skupiny obyvatel žijících pod ži-

votním minimem, nebo nepřímo, tj. tlakem na mzdy dosud zaměstnaných osob, vytvořením klimatu hluboké sociální nejistoty, příznivého pro minimalizaci nákladů na pracovní sílu v bilanci kapitálu. Tyto celospolečenské důsledky, ať již v sociálně ekonomické, nebo politické oblasti — tj. důsledky pro objektivní zostření rozporů i jejich subjektivní uvědomění, vedoucí k zesílení organizovanosti dělnické třídy — zkoumala jen marxistická politická publicistika (Gottwald, Zápotocký, Fučík a další). Jednoznačnost výběrového působení nezaměstnanosti, ohrožující různé sociální skupiny velmi nestejně, je dobře známa — například z 292 tisíc nezaměstnaných zachycených sčítáním v roce 1930 bylo celkem 91 % dělníků a 64 % dělníků v průmyslu a stavebnictví; úředníci se na tomto počtu podíleli jen 3,6 %. Odlišný byl ovšem sociální dopad nezaměstnanosti na mladou generaci, v níž nezaměstnanost zasáhla i inteligenci, marně hledající své společenské uplatnění.

Rovněž tak sociální difference jednotlivých oblastí země, především českých zemí a Slovenska, nejenže stagnovaly, nýbrž dokonce se dále prohlubovaly. Pro české země, které rozpadem Rakouska-Uherska do značné míry ztratily rozsáhlé trhy průmyslových výrobků v tehdejšímsi Zálitavsku, se stalo Slovensko agrárním přívěskem, v němž rozvoj samostatného průmyslu nebyl žádoucí. V českých zemích po první světové válce dále pokračoval odliv pracovní síly ze zemědělství a růst průmyslu. Neefektivní slovenské zemědělství vázalo v desetiletí 1927–1930 v podstatě nezměněný počet pracovních sil, přičemž jediným větším posunem v relacích českých zemí a Slovenska byl vzrůst úředníků státní správy, učitelů a dalších státních zaměstnanců, z velké části Čechů.

Dynamiku rozdílů mezi českými zeměmi a Slovenskem můžeme sledovat alespoň v omezeném rozsahu. Nemáme však potřebnou bázi dat k tomu, abychom zevrub-

³ V tabulce jsou sledovány tyto indikátory: počet tzv. hlavních místností (kuchyně, pokoje), koupelna v bytě, splachovací záchod v bytě, zavedená elektřina, pitná voda v bytě.

⁴ Viz studii [7], založenou na sledování těch zprávochodských domácností rodinných účtů, které v únoru 1932 trpěly nezaměstnaností. Vedle kvantitativního porovnání citlivosti jednotlivých spotřebních položek na radikální snížení příjmu bylo v široké

míře uplatněno i přímé pozorování různých sociálních, zdravotních, psychických a morálních souvislostí. Přestože — jak zdůrazňují sami autoři — byl výběr zcela nereprezentativní, neboť sledované domácnosti patřily v době zaměstnání i nezaměstnanosti k lépe situovaným, je líčení konkrétních důsledků nezaviněného ekonomického postavení skutečně otfesné.

Tabulka 7. Ekonomicky aktivní podle velikosti obce v roce 1930 (v %)

Velikost obce	Z ekonomicky aktivních pracovalo			
	v zemědělství		v průmyslu	
	české země	Slovensko	české země	Slovensko
do 250	61,5	80,2	31,3	12,5
251 — 500	50,3	79,8	39,3	12,6
501 — 1 000	38,4	47,8	73,2	17,3
1 001 — 2 000	26,3	65,7	56,7	22,0
2 000 — 5 000	13,8	53,1	62,0	26,2
5 001 — 10 000	5,6	30,7	60,9	29,6
10 001 — 20 000	4,5	10,4	54,0	38,8
20 001 — 50 000	2,3	6,9	56,6	33,8
nad 50 000	1,5	2,4	48,8	35,6
Celkem	23,1	52,1	50,6	24,1

Pramen [17].

něji dokumentovali a analyzovali pohyb rozdílů v jiných oblastech — mezi fyzickou a duševní prací (kde můžeme zjistit pouze rigidnost v diferencích odměn), mezi městem a venkovem a v dalších oblastech, specifikujících a dovádějících základní protiklad buržoazní společnosti, tj. rozpor mezi prací a kapitálem, do konkrétních rozdílů ve způsobu života.

Sociální realita byla tedy zcela opačná, než by odpovídalo reflexi tehdejší buržoazní sociologie, jejíž představitel Z. Ullrich hovořil o „stálém sblížování jednotlivých vrstev obyvatelstva po mnohých stránkách a mizení všech prvků, které společnost rozlišují v jednotné a jasně oddělitelné a alespoň po určité stránce homogení vrstvy“. Nic nepotvrzuje, že by v této době nebylo možno „mluvit o třídách, ježto zmizely znaky, oddělující od sebe jasně určité části společnosti, a skupiny, jimi dříve charakterizované, se rozrůznily“. Žádná analýza také nemůže ukázat, že by se v buržoazním Československu tvořila „téměř jednotná vrstva městských dělníků, zřizenců, nižších a středních úředníků, jichž objektivní podmínky životní se čím dále více připodobňují a kteří ani mentalitou se od sebe příliš neliší, jsouce orientováni podle jednotné masové kultury dneška“ [19 : 33, 42, 43]. Ideologický obraz společnosti, vytvořený buržoazní sociologií po

vзору tehdy módních tendencí „středostavovské společnosti“, byl se skutečností, potvrzující na každém kroku působnost a všudypřítomnost třídních diferencí, v přímém protikladu. Realita československé společnosti se vyznačovala značnou vyhraněností třídně sociálních rozdílů, promítajících se v různých jevových rovinách a nejmarkantněji v zosťující se třídním boji.

Různá historie a vyspělost jednotlivých oblastí nově vytvořené republiky i procesy probíhající po osamostatnění (např. kapitálové přesuny posilující českou, ale také domácí německou buržoazii) vedly k tomu, že každá etnická skupina mnohonárodního státu měla svoji specifickou třídní strukturu, resp. že sociální struktura společnosti se do značné míry manifestovala na této politicky a kulturně velmi frekventované rovině. „Prostorový aspekt“ sociální diferenciace, tj. permanentní reprodukce třídních rozdílů v prostorové sociální distanci, měl ovšem více rovin — od sociálně třídní specifikace jednotlivých oblastí a národních území až k sociální diferenciaci uvnitř jednotlivého domu.

Pokud jde o rozdíl města a venkova, zejména v českých zemích došlo už k určitému promísení zemědělské a nezemědělské populace na vesnici — naproti tomu na Slovensku zůstával zemědělský charakter

venkova naprosto jednoznačný (viz tabulka 7).⁵

Z těchto dat ovšem ani pro české země nemůžeme vyvozovat závěr o sociální otevřenosti venkova. Ekonomické zapojení mimo zemědělství mělo v malých obcích odlišný charakter (velký podíl domácké, sezonní a nádenické práce místních dělníků), přičemž ve skutečnosti soukromovlastnické připoutání k půdě (posilované politicky i kulturně) vytvářelo z venkova uzavřenou enklávu sociální struktury s vlastní diferenciací. „Společenské rozvrstvení je zde patrné do všech koutů... Každý je zařazen podle své příslušnosti. A jako je zřejmé společenské rozvrstvení, tak je do posledních atomů patrná i společenská soustava, která rozčleňuje jednotlivce např. v zemědělství do skupin velkých, středních a malých rolníků, chalupníků a domkářů“ [4 : 331]. Zdrojem této diferenciace, který se prosazoval zcela jednoznačně a byl také univerzálně sdílen, bylo postavení v systému vlastnických vztahů, promítající se do všech aspektů způsobu života, pracovními podmínkami počínaje a trávením (nebo vůbec dispozicí) volného času konče.

Linie oddělující od sebe různé sociální třídy a skupiny probíhaly i uvnitř měst, zejména měst větších. Mapa Prahy třicátých let je obrazem rozdělení na — podle tehdejšího slovníku [11] — „sociálně slabé“ a „sociálně silné“ čtvrti. Proti dělnickým Vysočanům se 70 % populace příslušné k dělníkům nebo zřízencům, přelidněnými a špatně vybavenými byty (2,0 obyvatelů na místnost, 20 % bytů s koupelnami) a sociálně ještě „slabším“ okolním vesnicím připojeným v roce 1921 k Velké Praze stála například Bubeneč se 40 % úřednické populace, poměrně nej kvalitnějšími, málo zalidněnými byty (60 % bytů s koupelnami, 1,2 osoby na místnost) nebo buržoazní a maloburžoazní centrum s elitním Josefovem (76 % bytů s koupelnami, 1,0 osoba na místnost).

V sociální diferenciaci městského prostoru ovšem můžeme postupovat dál, k men-

ším obytným celkům, až k jednotlivému domu. V sociálně ne zcela vyhraněných čtvrtích (jako např. na Žižkově, který původně vznikl jako dělnické i maloburžoazní město) probíhala velmi zřetelná diferenciální a segregační linie v domě a umístění bytů v jednotlivých patrech (od suterénu, přízemí či podkroví vyhrazených těm nejchudším, po první patro, v němž často bydlel sám majitel) bylo i vnějším vyjádřením sociální pozice obyvatele [10].

Hovoříme-li však o vyhraněnosti třídní struktury kapitalistického Československa, nemáme přirozeně na mysli jen promítání třídních vztahů do různých jevových rovin sociálních diferencí, mimo jiné do různých rovin prostorových. Důležitá je z tohoto hlediska i logika tvorby sociálního postavení, které bylo v různých oblastech nerovnosti reprodukováno s naprostou jednoznačností. Tam, kde Z. Ullrich hovořil o „vytvoření jednotného životního standardu“ a „nivelizaci životního stylu“, nacházíme velmi těsné vazby k postavení třídy, skupiny či jedince v třídních vztazích určujících všechny hlavní parametry životní úrovně, způsob života i životní šance. Sociologicky citlivou a třídně založenou analýzu těchto těsných vazeb a souvislostí mezi nerovnostmi v předválečné československé společnosti nacházíme v Sociologickém fragmentu bydlení architekta J. Krohy. Pro Krohu byla sféra bydlení jen inspirací pro zevrubnou a empiricky založenou analýzu všech oblastí lidského života, jejichž charakteristiky jsou těsně navzájem propojeny třídním postavením a v jeho logice také polarizovány.

Je nepochybné, že hluboce diferencovaná realita vedla i k rozdílné percepci sociální struktury. Ani v tomto nedávají empirická data — jakkoli omezená — za pravdu Z. Ullrichovi, který napsal, že „ač v dnešní společnosti existují značné rozdíly majetku a důchodu, jest přece velmi pochybné, zdali by mohly dáti vznik uvědomění určitých vrstev vzhledem k tomu, že tyto znaky jsou překrývány jinými znaky nivelizační-

⁵ Data jsou propočtena pouze z ekonomicky činných, bez pomáhajících členů. S jejich zahrnutím by však byla relace zhruba stejná — 32,1 % země-

dělských pracovníků v českých zemích a 66,1 % na Slovensku.

Tabulka 8. Společenská užitečnost povolání

Hodnotící skupiny	Hodnocená povolání												
	Řemeslník	Kněz	Politik	Učitel	Rolník	Dělník	Inženýr	Lékař	Voják	Umělec	Obchodník	Advokát	Průmyslník
Rolníci	+10	-22	-24	+26	+121	+23	-16	+3	-3	-29	-14	-60	-16
Dělníci	+18	-54	-23	+47	+64	+40	-0	+12	-24	-26	-8	-32	-14
Podnikatelé nižší kategorie	+30	-33	-10	+30	+70	+26	-2	+7	-33	-29	-11	-35	-10
Obchodníci	+30	-19	-15	+20	+81	+10	-3	+4	-19	-29	+1	-61	-1
Podnikatelé vyšší kategorie a svobodná povolání	+15	-60	-27	+42	+49	+25	+8	+19	-14	-20	-3	-40	+6
Veřejní a soukromí zřízení	+19	-59	-19	+38	+64	+38	+1	+5	-8	-19	-8	-49	-4
Veřejní zaměstnanci nižší kategorie	+12	-40	-27	+36	+75	+30	-3	+12	9	-19	-2	-54	-11
Veřejní a soukromí zaměstnanci vyšší kategorie (vysokoškoláci)	+12	-21	-45	+48	+70	+14	+1	+11	-14	-26	+1	-50	-1
Učitelé	+5	-53	+10	+53	+60	+22	+1	+21	-24	-18	-9	-62	-6
Profesoři	+7	-59	-4	+43	+61	+14	+8	+34	-18	-18	-16	-45	-6

Pramen [12].

mi, avšak též proto, že organizační síť společnosti do jisté míry trhá, prolíná a protíná rozvrstvení do té míry, že jednotliví vědomí může se vytvořit pouze na základech zcela jiných“ [19 : 46].

Nemůžeme očekávat, že bychom v buržoazní a navíc poměrně málo rozvinuté československé sociologii našli empirický materiál o třídně strukturovaném obrazu společnosti. V rámci omezení daných zaměřením, metodikou a zpracováním výzkumu „sociální užitečnosti povolání“ je přece jen zajímavé prezentovat určité jeho výsledky, naznačující velmi různé vidění společnosti a postavení jejích jednotlivých složek (viz tabulka 8).⁶

Data uvedená v tabulce se dotýkají jádra věci jen nepřímo, protože se vztahují ne k sociální, ale k profesionální struktuře společnosti. Přesto i v tomto pohledu se ukazují velmi významné rozdíly i protiklady, jež v sobě zahrnovala tehdejší společnost — například je zajímavé, jakého místa se od většiny zahrnutých sociálních kategorií (zvláště výrazně od dělníků, rolníků, ale i nižších kategorií nemanuálních pracovníků) dostalo profesím ztělesňujícím kapitalistický režim — průmyslníkům, obchodníkům, politikům, advokátům. Na druhé straně ovšem i ocenění tvořivé práce je různé — z dat jasně vidíme povýšenost některých skupin inteligence vůči dělnické

⁶ Jde o výsledky ankety zahrnující 914 respondentů. Koeficienty uvedené v tabulce mají pouze relativní význam, autor je propočítal jako vážené rozdíly zařazení na první místo, na první tři místa, poslední místo a poslední tři místa „užitečnosti“

jednotlivých povolání pro společnost. Nejde tedy o prestiž ve smyslu společenského zařazení, nýbrž o to, jak je to které povolání podle názoru respondentů pro společnost důležité, zbytečné či dokonce škodlivé [12].

práci, již se nejnižšího ocenění dostává právě od vysokoškoláků.

Vidíme tedy, že třídní antagonismus vedl v buržoazní československé společnosti nejen k velmi značné rozervanosti všech hlavních sociálních diferencí, ale také k jejich reprodukci v různých demografických a ekologických rovinách i v logice utváření způsobu života, životních šancí, společenského vědomí. Zde ještě pomíjíme řadu dalších aspektů reprodukce nerovností (například oblast výběru manželského partnera, výběru povolání a mezigenerační mobility), protože zcela chybí data, jež by alespoň zčásti dokumentovala naši analýzu. Rada poznatků přesvědčuje o tom, že sociální rozdíly ve všech oblastech byly tak úzce spjaty, že reprodukovaly množství stavovských, a dokonce i kastovních rozdílů, uzavřenost některých tříd a sociálních skupin v jejich rámci. To se přirozeně týkalo nejvíce velkoburžoazie, ale i velké části maloburžoazie, úřednictva a nejvyšších kategorií dělníků, tzv. dělnické aristokracie. V těchto ostře akcentovaných vnitrotřídních rozdílech se v jevové rovině konkretizovala rigidita třídních vztahů, permanentně produkovaný antagonismus a polarizace společnosti.

4. Postavení dělnické třídy

V procesech reprodukce a prohlubování třídních vztahů a z nich plynoucích sociálních nerovností v buržoazním Československu se však také formovala silnější a uvědomělejší dělnická třída jako rozhodující subjekt revolučních zápasů již úspěšnějšího boje o socialistický charakter republiky, než byly události dvacátých let. Statistické materiály a velmi řídké i problematické sociologické výzkumy nám poskytují jen minimum informací o pozvolných proměnách, kterými dělnická třída procházela. Zůstaneme-li na rovině strukturních přesunů, můžeme uvést tyto tendence:

- celkový růst dělnické třídy a zastoupení dělníků ve společnosti;
- ubývání zemědělského proletariátu ve prospěch průmyslového dělnictva, byť z velké části žijícího na venkově;
- ubývání domáckého dělnictva, nádeníků a jiných okrajových skupin ve prospěch

„regulérních“ dělníků:

- formování stále početnějšího, vnitrogeneračně i mezigeneračně stabilního jádra dělnické třídy;
- vytváření silnějších městských dělnických koncentrací;
- vytváření početně silnějších dělnických osazenstev.

Sledujeme-li vývoj v cenově zachyceném období 1921–1930, neprosazuje se žádná z uvedených tendencí nijak pronikavě — spíše zde pokračuje dlouhodobý vývoj založený v historickém zázemí jednotlivých typů industrializace různých oblastí státu. Dohromady však tyto mírné tendence vytvářejí významný proces přeměny dělnické třídy, charakterizovaný především její proletarizací — odtrháváním od zemědělského zázemí (a tedy i jeho minimálních životních jistot), přijímáním prvků způsobu života městských dělníků s odlišnými zájmy, politickým uvědoměním a solidaritou, znaky charakteristickými pro práci ve velkých kolektivech. Mzda je nadále pro stále větší část dělnické třídy jediným zdrojem obživy, což znamená na jedné straně její ještě intenzivnější závislost na kapitalistickém systému, jeho cyklickém vývoji a na druhé straně stále silnější uvědomování nevyhnutelnosti jednotně vedeného třídního zápasu. Složení veškerého dělnictva ukážeme alespoň v hrubých rysech pro rok 1930 (viz tabulka 9).

I zde se přirozeně velmi patrně projevuje průmyslová nerozvinutost Slovenska, promítající se nejen do celkového podílu dělníků na populaci, ale i do složení dělnické třídy, v níž převládal zemědělský proletariát. Přitom zde však dochází (jak dosvědčuje historie třídních bojů) k významným kvalitativním změnám — růstu semknutosti, organizovanosti a akční odhodlanosti slovenské dělnické třídy, její přeměně v třídu „pro sebe“, připravující se pro příští revoluční přeměny. V českých zemích, s jejich dlouhou historií třídních srážek, byla ovšem převaha průmyslového dělnictva zcela jednoznačná. přičemž zde bylo i silněji územně koncentrováno — 16 % průmyslových dělníků bydlelo v městech nad 50 tisíc a 30 % v městech nad 10 tisíc obyvatel. Některé podrobnější údaje naznačující rozdíly ve velikosti dělnických kolek-

Tabulka 9. Složení dělníků v roce 1930 (v%)

Odvětví	Dělníci	Uční	Nádeníci	Domáci dělníci	Služebnictvo	Celkem (100 % v řádce)
České země:						
zemědělství, lesnictví, rybářství	77,1	0,6	20,1	—	2,2	17,6
průmysl, stavebnictví, řemesla	81,1	8,9	5,1	2,6	2,3	66,1
obchod, doprava, pojišťovnictví	60,6	12,9	2,8	—	23,7	7,6
správa, školství, zdravotnictví	38,1	2,6	2,4	—	56,8	1,8
osobní a domácí služby	87,2	12,0	—	—	0,8	3,7
ostatní povolání a bez údaje povolání	38,4	—	36,5	—	25,1	3,2
Celkem	76,9	7,5	8,3	1,7	5,6	100,0
Slovensko:						
zemědělství, lesnictví, rybářství	35,7	—	62,4	—	1,8	44,8
průmysl, stavebnictví, řemesla	72,8	11,4	10,1	1,5	4,2	34,8
obchod, doprava, pojišťovnictví	47,8	7,5	5,7	—	38,9	8,2
správa, školství, zdravotnictví	27,6	1,3	0,9	—	70,2	3,0
osobní a domácí služby	91,6	7,1	—	—	1,3	3,0
ostatní povolání a bez údaje povolání	24,6	—	59,3	—	16,1	6,2
Celkem	50,4	4,9	35,6	0,5	8,6	100,0

Pramen [17].

Tabulka 10. Charakteristiky dělnické třídy v některých průmyslových odvětvích v roce 1930

Průmyslové odvětví	Dělníků v tisících	Podíl na dělnících v průmyslu	Podíl žen	Počet závodů	Podíl zaměstnanců v závodech	
					nad 250 osob	nad 500 osob
Hornictví	98,5	4,8	2,7	372	—	—
Kovoprůmysl	261,7	12,8	9,7	1938	66,7	55,8
Chemický průmysl	21,1	1,0	35,8	708	52,9	37,7
Textilní průmysl	308,1	15,0	66,2	1686	65,0	41,8
Oděvnictví	157,4	7,7	63,7	857	50,3	17,9
Kožařský průmysl	22,8	1,1	17,8	179	19,7	9,3
Papírenský průmysl	29,4	1,4	8,8	544	44,1	30,8
Dřevařský průmysl	158,4	7,7	8,9	3662	11,1	4,8
Grafický průmysl	25,8	1,2	33,0	2993	19,8	8,4

Pramen [17, 18].

tivů v závodech různých odvětví uvádíme v tabulce 10.⁷

Celkem v roce 1930 pracovalo v závodech nad 250 zaměstnanců (představujících jen 2,6 % živnostenských závodů evidovaných

v tomto roce) 42 % zahrnutých osob, což svědčí již o značné koncentraci dělnické třídy, o významu velkých dělnických kolektivů i ostroty třídních protikladů. Jak ukazuje tabulka, soustředění velkých děl-

⁷ Tabulka je složena ze dvou různých pramenů (sčítání lidu a sčítání živnostenských závodů), takže data navzájem korespondují jen přibližně.

nických kolektivů bylo přirozeně různé, nejvyšší v těžbě (hornictví vykazovalo největší průměrnou velikost osazenstva — 279 dělníků na závod) a ve strojírenském průmyslu, formujícím nej kvalifikovanější jádro dělnické třídy.

S početním růstem a politickým i sociálním vyzráváním dělnické třídy se ovšem objektivně zhoršovalo její postavení ve společnosti, podíl na statcích, jež vytvářela především ona. Zatímco kapitál akciových společností vzrostl v letech 1924—1937 na 142 %, výnosnost ukladacích papírů na 105 %, a výnosnost akcií průmyslových podniků na 170 %, klesla reálná mzda průmyslových dělníků na 86 %. V letech 1929—1936 se podíl dělnických mezd na rozdělení národního důchodu snížil z 22,5 % na 19,1 % [6 : 124, 126]. To se také odrazilo v reálné životní úrovni dělníků, která — vezmeme-li celé trvání předmnichovské republiky — ve svém celku stagnovala, v některých položkách se snížila.

Dělnická třída se však přetvářela a formovala nejen v dlouhodobých trendech pohybu třídní sociální struktury a přesunech jejím odpovídajících, nýbrž také v konkrétním průběhu třídních a politických srážek, na něž nebylo trvání buržoazní československé republiky právě chudé. Dlouhotrvající hospodářská krize a způsob jejího řešení na úkor pracujících nejen výrazně ovlivnily její objektivní postavení, ale také její stmelenosť a politickou vyspělost. Po krátké konjunktúře dvacátých let dělníci znovu v té nejostřejší míře pocítili antagonismus buržoazní společnosti i klamnou neutralitu kapitalistického státu. Současně však poznali nutnosť dělnické solidarity, organizovanosti i revoluční cestu řešení nesmiřitelných rozporů společnosti, periodicky vrhající pracující masy do beznaděje nezaměstnanosti a ohrožení těch nejzákladnějších jistot.⁸ Přinejmenším stejně výrazně zapůsobila mnichovská zrada západních „spojenců“, koalice české finanční oligarchie s Hitlerem, zaprodání republiky. Znova a znovu se tak ozřejmovala jediná sku-

tečně perspektivní cesta československých pracujících, cesta socialismu, k níž směřovala dělnická třída, orientovaná komunistickou stranou.

Třídní struktura kapitalistického Československa tak formovala podmínky pro své vlastní revoluční překonání. Na jedné straně docházelo k polarizaci třídních postavení, likvidaci zprostředkujících článků a odhalování sociálních protikladů na jejich kořenech, k formování jasných linií třídního boje. Na druhé straně sílila dělnická třída a utvářel se její svazek s rolnictvem a pokrokovou inteligencí. Dělnickému hnutí se také dostalo skutečně marxistické, bolševické organizační a ideologické platformy, rozhodující pro nadcházející zápasy s fašismem a buržoazií. „Dělnická třída se stávala hlavním mluvčím zájmů národa a republiky, nebyla již izolovaná, bojovala proti zbídačování lidu, které bylo součástí zrádné politiky buržoazie. Osvědčovala se správnosť politiky KSČ, která vedla dělníky do boje proti útokům kapitálu“ [3 : 361].

Literatura

- [1] *Československá statistika*, sv. 120. Praha, SÚS 1934.
- [2] *Československá statistika*, sv. 152. Praha, SÚS 1937.
- [3] *Dějiny Komunistické strany Československa*. Praha, SNPL 1961.
- [4] Galla, K.: *Dolní Rožň. Sociologický obraz české vesnice*. Praha 1939.
- [5] Gottwald, K.: *Výbor z díla I*. Praha, Svoboda 1971.
- [6] Chyba, A.: *Postavení dělnické třídy v kapitalistickém Československu*. Praha, Svoboda 1972.
- [7] Kollar, R. a d.: *Vliv krize na rodiny nezaměstnaných dělníků*. Praha 1933.
- [8] Krejčí, D. d.: *Sociální poměry studentstva českých vysokých škol brněnských podle výsledků statistického šetření z let 1921—1922 a 1922—1923*. Praha 1924.
- [9] Kroha, J.: *Sociologický fragment bydlení*. Brno, KSSPPOP 1973.
- [10] Linhart, J. — Matějů, M.: *Sociologické aspekty přestavby Žižkova*. Praha, MV ČVTS 1974.
- [11] Moschelesová, J.: *The Demographic, Social and Economic Regions of Greater Prague*:

⁸ Pozorování rodin nezaměstnaných ukázalo na jedné straně materiální bídu, na druhé straně však velkou morální sílu dělnické třídy i velkou důležitost připisovanou organizovanosti. Ukázalo také, jak rozdílné byly objektivní i subjektivní důsledky v závislosti na stupni proletariáze, a tím i na míře kvalifikovanosti: „... v prostředí nižší inteligence

úrovně a v prostředí spíše venkovského rázu není nezaměstnanost nesena s takovou citlivostí jako v prostředí inteligentního proletariátu čistě městského ... Tento stav plynul ovšem také z faktu, že právě tyto rodiny byly nezaměstnaností postiženy nejtíže, neboť právě tady byl životní standard snížen do větší hloubky ...“ [7 : 106].

A Contribution to Urban Demography. The Geographical Review 1937.

- [12] Obrdlík, A.: *Populání a veřejné blaho*. Praha, Orbis 1937.
- [13] Průcha, V.: *Sociální struktura československé společnosti v předmnichovské republice*. Praha, VŠE 1970.
- [14] Průcha, V. a kol.: *Hospodářské dějiny Československa 19. a 20. století*. Bratislava, Pravda, 1974.
- [15] *Sčítání bytů ve větších městech Republiky československé ze dne 1. prosince 1930*. Československá statistika sv. 107.
- [16] *Sčítání lidu v Republice československé ze dne 15. února 1921*. Československá statistika sv. 20—23.
- [17] *Sčítání lidu v Republice československé ze dne 1. prosince 1930*. Československá statistika sv. 104
- [18] *Statistické ročenky Republiky československé 1934—1938*.
- [19] Ul'rich, Z.: *Sociální struktura dneška*. In: Boháč A. a d.: *Populační hospodářský, ideový, politický dnešek*. Praha bez vrocení.

Резюме

Харват Ф. - Лингарт И. - Вечерник И.: К развитию классово-социальной структуры капиталистической Чехословакии

Познание прошлого капиталистического развития социальной структуры важно, так как, с одной стороны, некоторые ее плоскости и аспекты сохраняются на разные сроки и в социалистическом обществе, а с другой — это основа для сравнения, мера продвижения социалистического развития и отдельных его этапов. Социальная структура буржуазной Чехословакии стала предметом изучения только с 1948 г. прежде всего в работах по истории рабочего движения и народного хозяйства. В статье отмечаются лишь некоторые основные черты, революционное преодоление которых стало основным содержанием истекших этапов развития социалистического общества.

Общей чертой развития социальной структуры после образования самостоятельной Чехословакии является соединение двух весьма разных социальных структур, промышленных чешских земель и аграрной Словакии; укрепились позиции местной буржуазии; аграрная реформа способствовала усилению капиталистического характера сельского хозяйства. Характер общественных классов остался весьма жестким, о чем свидетельствует ряд данных.

Антагонистический характер классов приводил к значительному, и во многих направлениях углубляющемуся неравенству в сфере доходов, индивидуального потребления, жилищ и т. д. В противоположность аналогичной идеологии, заявляющей об образовании общества «средних слоев», отдельные социальные различия складывались в общую картину

четкой социальной дифференциации, сообщавшей ряду групп характер закрытых каст. Этому соответствовало и восприятие социальной структуры, чрезвычайно разное в зависимости от социальных классов и групп.

В процессах социального структурирования во многих направлениях изменялось и положение рабочего класса, его вес в обществе, внутренний состав, квалификация, территориальное распределение и концентрация по предприятиям. Преобразования рабочего класса происходили не только в рамках долгосрочных структурных процессов, но и в пределах конкретных исторических событий, в частности в связи с затяжным экономическим кризисом. Четко вырисовывались линии классовой борьбы и одновременно креп рабочий класс, складывался его союз с крестьянством и передовой интеллигенцией, росла его сознательность и организованность. Таким образом классовая структура капиталистической Чехословакии создавала условия для своего собственного революционного преодоления.

Summary

Charvát F. — Linhart J. — Večerník J.: On Class and Social structure Development in Capitalist Czechoslovakia

It is of importance to be acquainted with the capitalist past of social-structure development, since, on the one hand, its various levels and moments survive even in a socialist society for variously long periods of time, and, on the other hand, it may serve as a criterion for the advance of socialist development and its individual stages. The social structure of bourgeois Czechoslovakia has become a research subject only after 1948 — particularly in studies by historians in the field of the workers' movement and national economy. In the present paper, attention is limited only to some essential characteristics whose revolutionary overcoming formed the main content of the developmental stages the socialist society has gone through until the present.

A general characteristic of social-structure development following the constitution of independent Czechoslovakia is its continuity, its connection with previously existing tendencies. However, two markedly different social structures — i. e. industrialized Czech countries and agrarian Slovakia — were united; the position of this country's bourgeoisie was strengthened; and the land reform reinforced the capitalist character of agriculture. The character of social classes remained very rigid — as illustrated by data on mobility and educational dynamics.

The antagonistic character of classes resulted in relevant and, in many respects, increasing disparities in the areas of income, individual consumption, housing, etc. On the

other hand, in contrast to apologetical ideology referring to the formation of "middle-class" society, individual social differences were setting up a picture of crystallized differentiation assuming, for a number of groups, the character of closed castes. This was also in conformity with the perception of social structure which was extremely differentiated according to social classes and groups.

In the processes of social structuralization, the position of the working class, its weight in society, its internal composition, qualification, territorial concentration and concentration in enterprises were changing in

many respects. The working class was transformed not only in long-term structural trends but also in concrete historical events branded particularly by the dragging economic crisis. The lines of class struggle were clearly being formed, along with the growing strength of the working class, with the consolidation of its unity with farmers and the progressive intelligentsia, and with the growth of its consciousness and organization. Thus the class structure of capitalist Czechoslovakia created preconditions for its own revolutionary overcoming.